

Franческа Orsini

ZNAČAJNI GEOGRAFSKI PROSTORI: RAZMER, PROSTOR I DEJSTVO U SVETSKOJ KNJIŽEVNOSTI

1. Značajni geografski prostori, predeo, lokacije

*Svetska književnost neupitno
poteže pitanje totaliteta.*

Ben Eterington

Studije svetske književnosti, kako primećuje Ben Eterington (2018: 56), značajno su se udaljile od kritičkog humanizma Eriha Auerbaha ili Edvarda Saida, koji su književno delo smatrali početnom i krajnjom tačkom (nem. *Ansatzpunkt*) istraživanja svetske književnosti. Umesto toga, savremene studije književnosti usvojile su modele pozajmljene iz društvenih nauka koji ističu empirijsko postojanje svetske književnosti – bilo kao svetski kapitalistički sistem (WREC, 2015) ili kao polje svetske književnosti (Casanova, 2004 [1999]) – s univerzalno prepoznatim sistemom vrednosti.¹ U tom procesu, okvir svetskog kapitalističkog sistema jednostavno postaje okvir svetske književnosti, s globalnom svešću koja se meri brojem prevoda ili značajnih književnih nagrada.² Sam svet postavljen je kao empirijska stvarnost, a ne kao nešto što može da izgleda različito u zavisnosti od položaja i perspektive pojedinca. Po Eteringtonu, „svetska književnost neupitno poteže pitanje totaliteta” i uspostavlja očekivanja na polju punoće, povezanosti, široke prepoznatljivosti i širokog dometa (2018: 62). Međutim, postulat na čijoj osnovi se zasnivao nedavno okončani projekat komparativnog istraživanja književnosti pod naslovom „Više-jezični lokaliteti i značajne geografske lokacije” (eng. „Multilingual Locals and Significant Geographies”, MULOSIGE) ticao se ideje da se ni svet ni svetska književnost zapravo nikada ne mogu posmatrati kao totalitet već su uvek, neizbežno, podeljeni. Tvrdili smo da ne postoji samo jedan svet ili samo jedna svetska književnost nego mnogo značajnih geografskih celina koje se preklapaju, odnosno prostora, priča i referenci koje se ponavljaju i koje su važne za tekstove i ljude (ljude kao „značajne pojedince”) na određenim mestima, bilo da se radi o konkretnim mestima ili intelektualnim, ideološkim i estetskim orijentacijama (Orsini i Zecchini, 2019). Čak i kada ove značajne geografske celine nazivamo „svetom”, one uvek nešto uključuju i isključuju: one čine određene veze i pojedine krajeve, tekstove ili tradicije sveta vidljivima, dok druge aktivno čine nevidljivima (Lachir, Marzagora i Orsini, 2018b).

¹ Za više o „književnom standardu koji je prepoznat svuda u svetu”, videti: Casanova (2004: 17).

² Eterington (2018: 57). Videti i: James (2005) i Sapiro (2009).

Svesno zamišljen kao antisistemički, naš projekat nije imao za cilj da ponudi niti totalitet niti zaključak. Umesto toga, pokušali smo da razmotrimo nove načine, arhive i metode „pisanja svetske književnosti” iz svojih lokalnih i višejezičnih perspektiva.³ U tom procesu istaklo se nekoliko ključnih reči, od kojih su mnoge bile u vezi s pojmovima prostora i lokacije, poput značajnih geografskih celina i višejezičnih lokaliteta. Sledeći uputstva geografkinje Dorin Mesi (2005) i istoričara Sebastijana Konrada (2016), posmatramo prostor kao dinamičan i mnogostruk koncept. Prema Mesi (2005: 5), prostor je, na bilo kom nivou, „proizvod međusobnih odnosa”: on se „oblikuje pomoću interakcija, od globalnih i nemerljivih do intimnih i malih”. Prostor je „sfera mogućnosti postojanja višestrukosti u smislu savremene mnogostrukosti; [...] sfera u kojoj zajednički funkcionišu različite putanje”. Mesi nastavlja: „Ako je prostor zaista sfera višestrukosti i područje različitih putanja, onda postoji i višestrukost imaginacija, teorija, razumevanja, značenja. Bilo koja dosadašnja ‘istovremenost’ razlikovaće se od istovremenosti određene tačke gledišta.” Njena pluralna interpretacija prostora (kao priča i putanja) i naglasak na određenim tačkama (lokacijama) nalazi se u osnovi našeg razumevanja svetske književnosti. Ovi koncepti potvrđuju naše shvatanje višejezičnih lokaliteta kao lokalnih, ali heterogenih književnih prostora čiji se akteri kreću u različitim krugovima koji se mogu ili ne moraju preklapati (Laachir, Marzagora i Orsini, 2018a). Ti koncepti takođe potvrđuju našu predstavu o značajnim geografskim lokacijama jer odmah postavljaju pitanje – značajnim za *koga*? Koncept značajne geografske celine podstiče nas da razmotrimo koje geografske celine, krugovi i reference se ponavljaju i/ili su važni za određene autore, tekstove, grupe ili tradicije. Kao rezultat toga, pitanja lokacije i dejstva zanimaju nas više od pitanja hijerarhije, povezanosti i posvećenosti koje su istaknute u sistemskim pristupima analize književnosti.⁴ Pojam značajnih geografskih celina (uvek u množini) implicira da će tih celina i krugova uvek biti mnogo, da veće neće nužno biti najvažnije ili značajne, te da će postojati neke celine i krugovi koji (više) nisu značajni.⁵ Ideja „ponavljanja” prihvata postojanost određenih pozicija i imaginarnih svetova, dok odrednica „i/ili su važni” naglašava zamišljenu mogućnost ponovnog stvaranja i usmeravanja koje književni tekstovi nude. Najzad, ako su se skorija istraživanja svetske književnosti i istorije usmeravala na dinamiku integracije, mnogostrukost lokacija i značajnih celina upućuje nas na veze, ali i prekide, te na procese koji dovode do nevidljivosti, kao i vidljivosti. Rezultat toga je, smatramo, jedan „skromniji, iskreniji i precizniji” pogled na svetsku književnost koji zahteva „svet koji sve više predstavlja celinu” (Lewis i Wigen, 1997: 10).

³ Cilj projekta je da ponovo uspostavi sistem svetske književnosti „iz temelja” i to iz lokalizovanih i višejezičnih perspektiva severne Indije, Magreba i Roga Afrike. Ovo automatski poništava postavku o evropocentričnosti komparativne književnosti koja izjednačava jezik i naciju i posmatra komparativnu književnost kao vezu jezika i nacionalnih književnosti putem prevoda koji se pojavljuju sa svih strana granice. Videti: <http://mulosige.soas.ac.uk>.

⁴ Za više o pitanjima individualnog dejstva na polju vidljivosti, plasmana i prevoda književnosti tekstova sa svih strana granica koje dele države, videti: Roig-Sanz i Meylaerts (2018).

⁵ Ovo je u skladu sa stavom Aleksandera Bikrofta da čvorišta transnacionalnih književnih plasmana često nisu najveći svetski izdavači već mali izdavači čija se produkcija zasniva na prevodnoj književnosti.

Ovaj esej postavlja pitanje kako koncept značajnih geografskih celina može pomoći da ponovo, „iz temelja”, razmotrimo pitanje razmere unutar svetske književnosti. Kako tekstovi, autori i književne institucije zamišljaju i čine svet vidljivim tako da to uvek izgleda nepotpuno i lokalizovano? Šta te instance uključuju i povezuju, a šta isključuju i čine nevidljivim? Kako tekstovi menjaju razmer da bi predstavili svoje značajne geografske celine i povezali različite razmere prostora i vremena? Kako bismo odgovorili na ta pitanja, ovaj esej menja razmere dok analizira primere iz našeg istraživačkog projekta. Počinje s romanom koji razmatra imaginativni i kognitivni proces kroz koji geografske lokacije postaju značajne, a pojedinci pronalaze svoje mesto u svetu. Zatim prelazi u sferu pripovedanja da bi razmotrio kako naracija menja razmer i povezuje određene značajne geografske celine uvezivanjem, na primer, nekoliko paralelnih priča u jednu veću koristeći zaplet (eng. *entrelacement*).⁶ Esej potom razmatra pitanje razmera u vezi s prostorom u kom autor živi i intelektualnim položajem, i pokazuje kako promene u političkom položaju takođe menjaju položaj prema svetu, što dovodi do toga da različite geografske celine postaju značajne. Na kraju, esej razmatra dva primera književnih časopisa koji pokazuju kako njihova izuzetna književna aktivnost stvara nove i proširene vizije svetske književnosti koje ipak ističu lokalitete i neke značajne geografske celine. Kao takvi, ovi časopisi stvaraju vlastite vizije sveta i svetske književnosti umesto da jednostavno postanu deo već postojeće globalne mreže.

2. Razmer u svetskoj književnosti

Pitanje razmera u svetskoj književnosti u početku je postavljeno kao epistemološki problem – „Pitanje nije stvarno *šta* treba da učinimo već *kako* da to uradimo”, sugerisao je Franko Moretti (2000: 54–55) pre no što je ponudio dva jednostavna „zakona” koji zajednički objašnjavaju evoluciju svetske književnosti (Moretti, 2006). „*Kako* možemo spoznati nešto toliko veliko?”, ponavlja Eterington (2018: 52). Prvo ozbiljno promišljanje razmera ponudila je Nirvana Tanouki (2010), koja je pozvala istraživače književnosti i komparatiste da razmisle o različitim značenjima koja geografi pridaju tom pojmu: kartografska razmera odnosi se na stepen apstrakcije mape, metodološka razmera podređena je istraživačkom problemu i dostupnim podacima, a geografska razmera odnosi se na dimenziju određenog fizičkog ili ljudskog pejzaža. Na primer, Moretijev *Atlas evropskog romana* (*Atlas of the European Novel*, 1997) usklađuje narativni i kartografski razmer kako bi locirao i procenio horizonte realizma u romanima XIX veka; njegova knjiga *Grafikoni, mape, drveće* (*Graphs, Maps, Trees*, 2005) razmatra razmer u kontekstu analize i kritičke metode. Razmišljajući o udaljenostima i velikim razmerama, Tanouki (2010: 85) dodaje da komparativna književnost mora da „razvije i kritiku razmera [...], a s vremenom i fenomenologiju razmera koja bi nam pomogla da shvatimo stvarno postojeće pejzaže

⁶ Bikroft (2015: 286) koristi ovu formulaciju da opiše savremene romane koji koriste „globalizaciju u svrhu zapleta” i koji, kako smatra, nisu nužno bez osećanja pripadanja lokalnim prostorima već pre pričaju „globalne priče s fokusom na lokalno i sa širim posledicama”.

književnosti". Aleksander Bikroft je fantastično sproveo u delo ovaj fenomenološki i kritički projekat u knjizi *Ekologije svetske književnosti* (*Ecologies of World Literature*, 2015). Njegovo obrađivanje najveće globalne razmere kombinuje empirijsku diskusiju o konačnom i sve manjem broju svetskih književnih jezika (u svetlu teorije „minimuma održive“ populacije, 243) i asimetriju između broja govornika i tokova preвода unutar „nastale globalne književne ekologije“, uz neke tačke o globalnom razmeru unutar tekstova ili onome što on naziva „globalizacijom u svrsi zapleta”.⁷ Na kraju, Harša Ram (2016) uneo je izmene u pitanja razmera u svetskoj književnosti sugerišući da jedna razmera nije dovoljna da se objasne lokalne manifestacije globalnih pojava. Na primer, rana pojava gruzijskog pesničkog modernizma u Tbilisiju u poređenju s ruskim modernizmom u Moskvi i Sankt Peterburgu/Lenjingradu može se objasniti samo mešavinom globalne razmere koja se fokusira na transnacionalnu cirkulaciju i vertikalne tokove između lokalnih epifenomena i globalnih pojava, i lokalnih razmera, koja gruzijski modernizam uokviruje horizontalno u kontekstu drugih regionalnih jezičkih i kulturnih tradicija unutar Kavkaza.

U celini, međutim, pitanje razmera u vezi sa svetskom književnošću uglavnom se razmatralo u kontekstu transnacionalne cirkulacije i vidljivosti (Sievers i Levitt, 2020). Iako razumljiv, ovaj pristup sužava razmer svetske književnosti na one autore i dela koja uspeju da dobiju takav nivo vidljivosti (istovremeno isključujući tekstove koji najviše cirkulišu u polju književnosti). Na primer, u oblasti istorije, postavljaju se pitanja o odgovarajućim jedinicama, mestima i lokacijama na kojima se odvija globalna istorija, zbog čega se Sebastijan Konrad (2006: 133) pita da li se globalno smatra „posebnom sferom”. Njegov konačni odgovor je odričan, što će verovatno iznenaditi istraživače svetske književnosti: „[...] nijedna jedinica po definiciji nije prikladnija za proučavanje globalnih procesa od druge” jer „različite jedinice usmeravaju našu pažnju na različite procese” (133). Uz to, on kaže da „globalno nije posebna sfera koja nadrašta nacionalne/lokalne slučajeve: to je pre razmera koja se može koristiti čak i kada posmatramo individualne živote i male prostore” (140).⁸ Čak i mikroistorije mogu biti deo globalne istorije, budući da „mikroperspektive mogu otkriti heterogenu prirodu prošlosti i upornost istorijskih aktera” (131).⁹ Zapravo, kako Konrad navodi, najinovativnija istraživanja *nisu* podrazumevala istoriju u najširem smislu već su se trudila da lociraju predmete svog proučavanja u istorijskim prostorima koji su alternativni pojmu nacije. Neke su konstruisale velike trans-

⁷ Držeći se spekulativno-proročkog tona ovog eseja (kako je predmet istraživanja nedokučiv, ovaj ton adekvatniji je od opisnog), Bikroft (2015: 279) poentira svoje stavove preporučujući dve moguće ravni: jednom dominira neka vrsta homogenizacije (tu ravan je predvideo Erih Auerbah, a za njom žale Tim Parks i Vitorio Koleti), a druga je ravan „veće povezanosti, ali ne i veće homogenizacije”. Za više o svetskim romanima koji se odupiru nasilju globalizacije, videti: Ganguly, 2016.

⁸ Konradova knjiga sadrži poglavlje naslovljeno „Svetska istorija čega?” u kom se ističe da iako je svetska istorija izuzetno popularna u SAD, severnozapadnoj Evropi i Istočnoj Aziji, istoričari van engleskog govornog područja aktivno izbegavaju termin „globalno” (218) i izražavaju sumnju prema težnjama ka totalitetu. On takođe naglašava nešto što je korisno za nas, a to je stav da svetska književnost „mora da se udalji od fetišizacije ideje mobilnosti” (225).

⁹ Za više o mikroistoriji takođe videti i: Ginzburg, 1993.

nacionalne regije poput okeana (Armitage, Bashford i Sivasundaram, 2017), što je također tačno i za književna istraživanja, delimično, kao što pokazuje Hofmir (2007) i Ganguili (2021). Druge studije su koristile paradigmu „praćenja”, obično neke robe ili pitanja, kako bi povezale ljude, ideje i procese, te dovele udaljene i različite lokacije u isti kontekst. Kao što Konrad primećuje, takve studije „mogu opisati uobičajenost velikih transnacionalnih procesa, istovremeno detaljno opisujući i lokalne nivoe” (2006: 123).¹⁰ Najbliže ovom obrascu su zajedničke knjige o globalnom modernizmu ili one koje mapiraju poetičke žanrove kao što su gazela i kasida koji se javljaju u velikom broju jezika tokom veoma dugog vremenskog perioda.¹¹ Za Konrada, zapravo, „najfascinantnija pitanja često se nalaze na raskrsnici globalnih procesa i njihovih lokalnih manifestacija” (129), mada se zapravo razmere mogu umnožavati.¹² Budući da se „sile koje oblikuju svaki prostor ne mogu potpuno pronaći unutar same jedinice”, a „različite razmere istraživanja obrazuju jedna drugu” (137) u istorijskom procesu, on zagovara da se razmere smenjuju, što Harša Ram i pokazuje na primeru gruzijskog i ruskog modernizma.¹³ U ovom eseju menjam razmere ne kako bih osvetlila određeni istorijski proces, književno delo ili fenomen već u kontekstu različitih razmera analize. Zajedno, one pokazuju kako lokacija kao orijentacija, te prostor kao „mnogostrukost priča i putanja”, stvaraju različite i (donekle) razglobljene značajne geografske lokacije umesto jedinstvene svetske književnosti koja je „spojena i nejednaka”. No prvo, kako geografske lokacije postaju značajne?

3. Kako geografske lokacije postaju značajne?

Pripovedač i protagonist romana *Linije senke* Amitava Goša (*The Shadow Lines*, 1989) odrasta u srednjoj klasi postkolonijalne Kolkate, opsednut je porodicom Trisosen-Prajs iz dalekog Londona s kojima je njegova porodica u prijateljskim odnosima već tri generacije i navodno je provincijalan u poređenju sa svojim kosmopolitskim rođacima koji često putuju i načitani su. Za njega mesta postaju stvarna i puna značenja tek nakon što ih drugi opišu i zamisle umesto njega, često više puta, čak i pre nego što ih direktno doživi.¹⁴

[Moj stariji rođak] Tridib nudio mi je svetove u koje sam mogao da putujem i dao mi je oči da ih vidim; [Ila, moja rođaka] koja je putovala svetom od detinjstva, nikada nije mogla da razume koliko su svi ti provedeni sati u Tridibovoj sobi značili dečaku koji nikada nije bio dalje od nekoliko stotina milja od Kolkate. Slušao sam je kako priča [...] o kafićima na glavnom trgu u Madridu, ili svežini vazduha u Kusku i mogao sam da vidim da su ti nazivi, koji su meni bili skup čarobnih

¹⁰ To pokazuje i naša knjiga o lokalnim praksama objavljivanja tokom Hladnog rata: Orsini, Srivastava i Zecchini, 2022.

¹¹ Eatough (2010). Kasida je pesnički panegirik, a gazela pesma koja sadrži više distiha koji se, svi osim prvog, završavaju zajedničkim refrenom (Sperl i Shackle 1996; Bauer, Neuwirth *et al.*, 2006). Ram (2021) „prati” fiziologiju putopisnog žanra u Parizu, Sant Petersburgu i Tbilisiju.

¹² Tornber (2009) „uzdiže” istoriju književnosti na nivo regionalnog u svojoj studiji o književnim maglinama Istočne Azije.

¹³ Taj stav je već istakao Revel (1996).

¹⁴ Ovaj deo eseja zasniva se na Orsini (2021).

talismana jer mi ih je Tridib pokazao u svom poderanom starom atlasu, njoj bili jednako dosadni i poznati kao što je meni i mojim prijateljima bilo obližnje jezero. (Ghosh, 1989: 26)

Poznato otupljuje um, dok radoznalo neznanje uzbuđuje i pretvara udaljene toponeime u „čarobne talismane”. Nije od suštinskog značaja ni to da li je Tridib pouzdan pripovedač ili nije, kako sugeriše pasus koji se nalazi neposredno pre ovog citata. Važno je da može prizvati mesta i istorijske činjenice i priče koje su s njima povezane, čineći ih živim i značajnim za slušaoca. Na opštem nivou, ovaj roman, kao i kasniji Goševi romani, govore da svaki proces učenja i otkrivanja – sveta i sopstva u svetu – zahteva ulog mašte koji ide izvan poznatog; ovaj proces uključuje razračunavanje sa svojim položajem i shvaćanje da su udaljenost i bliskost relativne i subjektivne kategorije. To takođe znači pridruživanje zaboravljene istorije, aktivno traženje odnosa i veza, i – posebno u njegovim romanima koji se bave klimatskim promenama – (ponovno) pozicioniranje celog života pojedinca.¹⁵ Kao takav, roman *Linije senke* uspostavlja Gošovu poetiku prostora i predstavlja divan primer kako geografske lokacije postaju značajne.

Prostor, vreme i sopstvo se u romanu uvek ogledaju, reflektuju ili lome jedni kroz druge. Drugim junacima, naročito Ili, sposobnost pripovedača da prepozna mesta u Londonu o kojima je čuo samo kroz Tridibove priče, iako nikada nije bio tamo, deluje patetično i odražava tipičnu tendenciju provincijalnog subjekta ka posrednom životu. Drugim rečima, to je proizvod njegovog mesta boravka. (Za razliku od njega, Ila, kosmopolita, „putovala [je] svetom od detinjstva” (Ghosh, 1989: 26) i živi intenzivno u sadašnjem trenutku.) Možemo tumačiti njegov stav kao subjektivnu karakteristiku ili kao narativnu strategiju. Ali, takođe ga možemo posmatrati kao epistemološki stav o procesu kojim svaki prostor, događaj ili osoba postaju značajni, a time i stvarni i bliski, pričom i osećanjima:

Nisam mogao da je ubedim da mesto ne može samo da postoji, već da mora biti izmišljeno u nečijoj mašti; da je njen praktičan, živahan London jednako izmišljen kao i moj, te da je ni više ni manje istinit, samo veoma udaljen. (Ghosh, 1989: 27, istakla F. O.)

Međutim, dok mašta izmišlja mesta i čini ih stvarnima, ona se neguje – u ovom romanu, ali i celom Gošovom opusu – dugotrajnim istraživanjem i pažljivim posmatranjem. „Mesta koja je Tridib video u svojoj mašti”, seća se pripovedač, „bila su beskrajno detaljnija, preciznija od svega što ću ja ikada videti” (35). U tom smislu, maštanje nije fantaziranje već predstavlja arheologiju, iskopavanje istorijskih slojeva kako bi se povratilo zakopano znanje, kako bi to rekao Fuko.¹⁶

Odjek je drugi faktor koji treba uzeti u obzir ovde. Događaji i mesta postaju značajni i postaju predmeti o kojima se promišlja ne direktno ili nakon samo jednog susreta

¹⁵ Radi se o romanima *Gladna plima* (*The Hungry Tide*, 2004) i *Ostrvo pištolja* (*Gun Island*, 2019).

¹⁶ „Pokušao sam da objasnim Ili i Robiju sve o arheološkom Tridibu, Tridibu koji prezire bajkovita mesta mnogo više od nje, Tridibu koji me je nagnao da i sam zamislim krovove Kolomba, Tridibu koji je rekao da *ne možemo da vidimo pre no što izmislimo ono što smo videli, pa bismo bar mogli da se potrudimo da to učinimo na pravi način*” (Ghosh, 1989: 37, kurziv F. O.).

već tako što se ogledaju u događajima – „događajima u ogledalu” (Ghosh, 1989: 225). Ovo važi kako za javne, tako i za privatne događaje. Neredi u kojima je Tridib stradao 1964. godine u Daki (koja je tada još bila deo Istočnog Pakistana) otkrivaju se godinama kasnije, tek na kraju romana, prvo kroz san Tridibovog mlađeg brata Robija, a zatim iz opisa Mej Prajs (Ghosh, 1989: 244, 250). To dovodi do snažnog odjeka u sećanju pripovedača na sopstveno detinjstvo tokom drugog nereda u Kolkati u isto vreme, iako mu je trebalo petnaest godina da shvati da se ova dva događaja nisu slučajno desila istovremeno već su bila povezana i u vezi s nemirima nakon krađe relikvije, svete kose proroka Muhameda iz svetilišta u Kašmiru. Nakon zapanjujućeg otkrića, on saznaje da njegovi prijatelji u Delhiju gotovo da nisu ni registrovali strašni nered u Daki koji je uništio celu njegovu porodicu:

Odjednom sam, ni sâm ne znam zašto, upitao: A šta je bilo sa neredima [...]?
Kojim neredima?, pitao je Malik. Ima ih mnogo.
Onim neredima, rekao sam. Morao sam izbrojati godine na svojim prstima. Neredima iz 1964. godine, rekao sam.
Njihova lica su polako postajala bleđa i okrenuli su se jedni ka drugima.
Kakvi su to neredi iz 1964. godine?, upitao je Malik zbunjeno i namršteno. Videlo se da zaista nema pojma o čemu govorim.
Okrenuo sam se prema drugima i vikao: Zar se ne sećate?
Nelagodno su skrenuli pogled, odmahujući glavama. Tada mi je palo na pamet da su svi oni iz Delhija, a jedino sam ja odrastao u Kolkati.
Sigurno se sećate, rekao sam. U Kolkati su se desili strašni neredi 1964. godine.
Shvatam, rekao je Malik. Šta se desilo?
Zaustio sam da odgovorim i shvatio da nemam šta da kažem. Jedino sam mogao da im pričam o glasovima koji su se čuli pored zidova moje škole i o pogledu na gomilu u Parku Cirkusu. Nemi užas koji je okruživao moje sećanje na te događaje i vera u njihov značaj činili su se malim u odnosu na ta trivijalna sećanja.
Bilo je nereda, bespomoćno sam rekao.
Neredi se dešavaju sve vreme, rekao je Malik.
Ovo su bili strašni neredi, rekao sam.
Svi neredi su strašni, odgovorio je Malik. Ali mora da je bio događaj lokalnog karaktera. Bez obzira na to koliko bio strašan, ne može se uporediti s ratom. (Ghosh, 1989: 221–222, istakla F. O.)

Ova razmena podstiče na razmišljanje o različitim razmerama istorije: Istorija s velikim početnim slovom, istorija ratova i političkih događaja kojih se svi sećaju, nasuprot lokalnim događajima kojih se sećaju samo pojedinci koji su bili deo njih. Svi prijatelji sećaju se graničnog rata s Kinom 1962. godine, dok su neredi u Istočnom Pakistanu, u Kašmiru, Kolkati, Kulni i Daki zapravo lokalni događaji koji se ne mogu „uporediti s ratom”, čak i kad imaju odjeka van nacionalnih granica. „Grad Kulna [u Istočnom Pakistanu] udaljen je manje od sto milja od Kolkate vazdušnom linijom: ta dva grada stoje jedan naspram drugoga na jednakoj udaljenosti od granice” (Ghosh, 1989: 242), a ipak u starom kolkatskom listu koji narator konsultuje u arhivi „nije bilo ni najmanjeg pomena o problemima u Istočnom Pakistanu, a kamoli o događajima u Kašmiru. Ipak, to je bio kolkatski list koje su uređivali ljudi verujući u moć daljine isto koliko i ja” (228). Čak i u slučaju javnih

događaja, pripovedač otkriva da je neophodno uključiti se u njih na planu emocije i mašte ne bi li se oni registrovali i postali značajni. Šok zbog nestale kose Proroka u gradu Srinagaru brzo je odjeknuo među muslimanima u Karačiju i Daki, a njen pronalazak izazvao je neredu u Kulni, Daki i Kolkati bez obzira na stvarno rastojanje i granice (to je „zemlja izvan prostora, prostor bez rastojanja; zemlja događaja u ogledalu”, [Ghosh, 1989: 225]). Ideološki i emotivni ulozi potvrđuju stvarnost nacionalnih granica, ali ih takođe i prelaze, dok ulog mašte u značajnim lokacijama funkcionise ne samo za pojedince već i za grupe ili zajednice koje doživljavaju mesta kao relativno bliska kad su im značajna, bez obzira na to koliko su geografski udaljena.

Ova spoznaja navodi pripovedača da preduzme eksperiment sa šestarom koji postavlja objektivnu, kartografsku udaljenost naspram orijentacije prema svetu učvršćenu kroz *navike*. To što muslimani u Kulni reaguju na događaj u Srinagaru ne čini mu se čudnim, jer „prostor između tačaka mog šestara iznosio je 1200 milja, gotovo 2000 kilometara. Nije delovalo kao mnogo”. No, to je ista udaljenost „kao između Tokija i Pekinga, ili Moskve i Venecije, Vašingtona i Havane, Kaira i Napulja” (Ghosh, 1989: 232) – gradova koji u njegovom umu ne samo da su veoma daleko nego pripadaju potpuno različitim svetovima. On zatim crta krug „sa Kulnom u centru i Srinagarem na obodu. Odmah sam otkrio da karta Južne Azije neće biti dovoljno velika. Morao sam da se vratim na kartu cele Azije pre no što sam pronašao dovoljno veliku kartu za svoj krug”. To je „neverovatan krug” koji počinje u Srinagaru, obuhvata pola Pakistana, Šri Lanku i Indijski okean do Sumatre, Tajlanda, Laosa, Vijetnama, pola Kine i središnju Aziju – „više od polovine čovečanstva mora da se našlo unutar njega” (232). Ipak, ova mapa ima malo dodirnih tačaka sa stvarnim iskustvom svetske geografije:

Grad Čijang Maj u Tajlandu mnogo je bliže Kolkati nego što je Delhi; [...] Grad Čengdu u Kini bliži je nego Srinagar. Ipak, nikada nisam čuo za ta mesta dok nisam nacrtao svoj krug, i ne mogu se setiti vremena kad sam bio toliko mlad da još nisam čuo za Delhi ili Srinagar. Shvatio sam da su Hanoi i Čungking bliži Kulni nego Srinagar, ali da li ljudi iz Kulne išta znaju o sudbini džamija u Vijetnamu i Južnoj Kini (mestima koja su sasvim blizu)? Sumnjao sam. Ali na drugu stranu moglo se stići za manje od nedelju dana... (Ghosh, 1989: 232–233, istakla F. O.)

Ova spoznaja dovodi do narednog eksperimenta koji potvrđuje razliku između značajnih geografskih lokacija – lokacija koje su važne – i kartografskog sveta u kojima se nalaze „države, ali ne i ljudi”:

Zbunjeno sam listao stranice atlasa, zatvorio oči i pustio šestar da padne na nasumičnu stranicu. Pala je na Milano, na severu Italije. Prilagodivši šestar pravoj razmeri, nacrtao sam krug od 1200 milja u čijem se centru nalazio Milano. (Ghosh, 1989, 233)

Ovo je „još jedan neverovatan krug” koji prolazi kroz Helsinki, Sundsval u Švedskoj i Molde u Norveškoj, te obuhvata veliki deo Atlantskog okeana do Kazablanke, zemalja Magreba, Sredozemlja, Krita i Turske, Crnog mora, tadašnjeg SSSR-a do Krima, Ukrajine i Estonije, da bi se potom vratio u Helsinki. „Zbunjen nad ovim krugom”, on vrši eksperiment s razmerom:

Sa svojim ograničenim znanjem, pokušao sam da zamislim događaj, bilo koji događaj, koji bi se mogao dogoditi u gradu blizu periferije tog kruga (ili čak mnogo bliže) – Stokholm, Dablin, Kazablanka, Aleksandrija, Istanbul, Kijev, bilo koji grad u bilo kom pravcu – pokušao sam da zamislim događaj koji bi se mogao dogoditi na bilo kom od tih mesta koji bi naterao ljude iz Milana da izađu na ulice. Trudio sam se, ali nisam mogao da zamislim nijedan.

Nijedan, osim rata.

Tada mi se činilo da unutar ovog kruga postoje samo države i građani; ali ne i ljudi. (Ghosh, 1989: 234)

Ovaj odlomak možemo čitati na nekoliko različitih načina: kao još jednu kritiku Istorije s velikim početnim slovom i samovolje nacionalizma i nacionalnih granica koje određuju da treba da osećamo pripadnost određenoj teritoriji, a da se ne obaziremo na sudbinu drugih. Ili ga možemo tumačiti kao razmišljanje o tome kako stvari stoje: Čijang Maj može biti bliže Kolkati nego što je Delhi, a Čengdu bliže nego Srinagar, ali se to ne oseća tako, i to je, po naratoru, „stvarniji” nivo stvarnosti od mape. Ili ovaj eksperiment možemo čitati kao poziv da ponovo uspostavimo i proširimo svoje prostorne veze kako bismo obuhvatili više različitih mesta – ljudi u Milanu treba da brinu podjednako o Kazablanki, Aleksandriji i Kijevu kao što brinu o Rimu, Parizu ili Londonu. Kako god ga čitali, ovaj odlomak ponovno pokazuje da emotivni i narativni uložni čine mesta stvarnim i značajnim, i to uvek za određene, lokalizovane pojedince. To je vrlo drugačije – lokalizovano, usmereno, subjektivno, kreativno – razumevanje mape i atlasa u odnosu na objektivno razumevanje globusa i kartografije koje podržavaju sistemski modeli svetske književnosti.

Svaki prostor u romanu *Linije senki* – bilo u Kolkati ili Londonu – jeste „proizvod međusobnih odnosa” (Massey, 2005), a svaka priča sastavljena je od više pripovedača i različitih odnosa. Iako postkolonijalne ose između Kolkate i Londona, te Kolkate i Dake, najviše izranjaju na površinu da bi stvorile sistem ove dve međusobno povezane istorije kolonijalnih zapleta i „dugog razdvajanja” Bengala, postoje i druge geografske lokacije koje se nakratko pojavljuju i nagoveštavaju druge istorije i zaplete, a neke od njih Goš će razmatrati u kasnijim romanima. Jedna od njih je karijera Lajonela Trisosena kao imperijalnog nadzornika u Maleziji, Fidžiju, Boliviji, Gvineji i Cejlonu (Ghosh, 1989: 56), što se donekle ogleda i u poslu pripovedačevog dede kao građevinskog inženjera u Burmi (137). Zatim, tu su diplomatske lokacije na putu dekolonizacije (mahom po zemljama koje su pripadale Pokretu nesvrstanih) kojim se kretao Tridibov otac, diplomata: Kolombo, Alžir, Indonezija, Adis Abeba, Konakri i Daka (150); te lokacije na kojima su se odigrale ekonomske intervencije Svetske banke u kojima je učestvovao Ilin otac, ekonomista (Dar es Salam, 157). Ove značajne geografske lokacije govore o geopolitičkim i ekonomskim savezima Indije nakon proglašenja nezavisnosti i njenoj vodećoj ulozi u Pokretu nesvrstanih i postupku dekolonizacije, što je takođe istorija ekonomskih veza i novih prilika koje su nagoveštene kratkom, ali značajnom anegdotom o putovanju pripovedačevog oca u Konakri usled „prilično naglog profesionalnog uspeha” (46). U svojim drugim romanima, Goš će otkriti učešće Bengala u imperijalnoj trgovini i imperijalnim ratovima (Burma u romanu *Staklena palata* [*The Glass Palace*, 2000] i Kina i plantažna kolonija Mauri-

cijus u trilogiji romana o brodu „Ibis” koju čine romani *More makova* [*Sea of Poppies*, 2008], *Reka dima* [*River of Smoke*, 2011] i *Poplava vatre* [*Flood of Fire*, 2015]), dok će u romanima *Gladna plima* (*The Hungry Tide*, 2004) i *Ostvo pištolja* (*Gun Island*, 2019) opisivati transnacionalnu istoriju i geografiju delte Ganga, što je naišlo na velik uspeh kod čitalaca i kritike. Ali već nam u *Linijama senke* pokazuje da svet nije samo jedna jedinstvena karta s centrima i periferijama već je prepleten mnoštvom putanja i značajnih geografskih lokacija. U tom romanu, svet nije tek postkolonijalna metropola niti obično kosmopolitsko mesto koje ne postoji (u kontekstu međunarodnih škola i salona za putnike na aerodromima koji su u vezi sa životom mlade Ile) niti sanjarenja pripovedača o atlasu. Pojedinci s različitih mesta otkrivaju, zamišljaju, stvaraju, prizivaju i opisuju svet svojim postupcima koji se ponavljaju i čine geografske lokacije značajnima jer otkrivaju i podrivaju uspostavljene kartografije i ispituju relativnu težinu sećanja i događaja.

4. Uspostavljanje razmera

Značajne geografske lokacije su mesta koja se često ponavljaju i/ili su važna za tekstove i autore, a tekstovi ih uspostavljaju i povezuju radnjom i junacima. To je „geografija zapleta” Franka Moretija: oslanjajući se na temeljnu razliku između epa i romana Mihaila Bahtina, u *Atlasu evropskog romana* Moreti tvrdi da „ono šta se događa umnogome zavisi od toga gde se događa” (1998: 70). Nasuprot tome, Bahtin tvrdi da su u grčkim romanima prostori zamenjivi i „ono što se događa u Vavilonu moglo bi se događati u Egiptu ili u Vizantiji, i obratno” (Bahtin, „Oblici vremena i hronotopa u romanu: ogledi iz istorijske poetike”, citirano prema: Moretti, 1998: 70).¹⁷ No udaljeni ili poznati toponimi u epovima, romanima i pričama i dalje stvaraju značajne geografske lokacije, bilo da je reč o Svetoj zemlji u viteškom romanu na italijanskom i jidišu ili o mešavini stvarnih i fantastičnih toponima u *Hiljadu i jednoj noći* (Baumgarten, 2005: 183–192; Mazolph and Leuwen, 2004: 567–570).

U Moretijevom *Atlasu razmera* funkcioniše kao „geografija zapleta” u odnosu na žanr (grčki romani, bukolička književnost, gotske priče, kolonijalni ljubavni romani, pikarski roman, bildungsroman), na određene autore (Džejn Ostin, Valter Skot) i na različita književna i politička polja: „Tamo gde je simbolička uloga prestonice najjača (kao u Francuskoj), putovanja u inostranstvo ili imaju perifernu funkciju (Stendalov roman *Crveno i crno* [1830], Floberovo *Sentimentalno vaspitanje* [1869]) ili ih uopšte nema (Balzakove *Izgubljene iluzije* [1837]). Nasuprot tome, putovanja u inostranstvo igraju ključnu ulogu u *Školi velikog sveta* (*La escuela del gran mundo*, 1849) Fernanda Gomesa de Bedoje, *Ispovestima jednog Italijana* (*Confessioni di un italiano*, 1867) Ipolita Nijeva, i naročito u *Midlmarču* (1871) Džordž Eliot, gde susret s Evropom duboko menja tri glavna junaka, čineći ih nestrpljivima da pobegnu od skučenosti provincijskog života” (1998: 67).¹⁸

¹⁷ Prevod naveden prema: Bahtin, M. (1989). „Oblici vremena i hronotopa u romanu: ogledi iz istorijske poetike”. *O romanu*. (A. Badnjarević, prev.). Beograd: Nolit, 211. (Prim. prev.)

¹⁸ „Sa druge strane”, nastavlja Moreti, „protagonisti bildungsromana retko odlaze na duga putovanja, a putovanje van Evrope obično je prepušteno njihovom alter egu” (67). *Evropski romani o kojima se go-*

Kritičari su postavili tezu o nastanku globalnog romana kao podžanra koji se pojavio u dvadeset prvom veku i efikasno mapirao povezanost, izazove i odjeke savremenog globalizma.¹⁹ Kao što je već spomenuto, Aleksander Bikroft ističe pripovedanje koje povezuje više niti kao ključnu narativnu strategiju globalnog romana. Takođe primećuje da neki od ovih romana nude „iznijansirane verzije priče o globalizaciji” koje idu između globalnih i lokalnih razmera: njihove priče „idu ka globalnom”, ali su tekstovi „takođe snažno posvećeni pojmovima mesta” (2015: 283, 286–287). Bikroft ističe roman 2666 Roberta Bolanja (objavljen posthumno 2004. godine) i trilogiju romana o brodu „Ibis” (*More makova, Reka dima i Poplava vatre*) Amitava Goša – a njoj se može priključiti i roman *Ostrvo pištolja* koji dovodi u vezu klimatske promene u Bengalskom zalivu, Veneciji i Kaliforniji s migrantima čiji brodovi nesigurno prelaze Sredozemno more.

Trilogija romana o brodu „Ibis” takođe se može čitati kao primer koji „prati” (Conrad, 2006) opijum i otkriva – intenzivnim istraživanjima i morskim promišljanjima – skrivene važne geografske lokacije britanske trgovine opijumom i drugom kolonijalnom robom poput šećera. Slično tome, Paulo Lemos Horta (2022) nas podstiče da čitamo Bolanja ne kao globalnog pisca koji je „rođen za prevod” već kao dete latinoameričke i katalonske avangarde čiji se romani kreću između intenzivnih i vrlo lokalnih grupnih naracija i dalekosežnih putopisa, time prateći i povezujući veoma specifične važne lokacije. Čitanjem romana 2666 ili *Divlji detektivi* (1998) kroz prizmu mesta i važnih geografskih lokacija umesto kao primere globalizacije, pažnja čitalaca skreće se na politički kontekst kasnih etapa Hladnog rata njihovog autora, kao i marginalnih i supkulturnih radikalnih protagonista, njihovih poteza i njihovog vida internacionalizma.²⁰

Dela koja teže da rekonstruišu iskustva i putovanja afričkih naroda koje je progutala trgovina robljem, ili čije su istorije pisali drugi, zahtevaju „kritičku fabulaciju” (Hartman, 2006), uključujući detaljna istraživanja i imaginaciju koja koncipira okean „kao materijalnu silu i konceptualni okvir” (Ganguly, 2021: 431). Ovde pripovedanje koje povezuje više niti funkcioniše kako na planu geografskih lokacija, tako i na planu generacijske pripadnosti, često povezujući značajne geografske lokacije i promenu razmere na skali od mikroličnih do makroistorijskih. Remek-delo *Segu* (*Segou*, 1983–1985) Mariz Konde saga je o raspaloj porodici, koja je pre promišljanje (i pojašnjavanje) nego pohvala, kako je i sama Konde izjavila. Ovaj frankofoni roman širi se iz svog izvornog centra u Seguu, prestonicu bambara jezika na zapadu Afrike, sve do Timbuktua, gde odlaze junaci, čla-

vori u njegovoj knjizi u kontekstu najveće geografske razmere su kolonijalni ljubavni romani (69).

¹⁹ Barnard (2009); Kirsch (2016); Ganguly (2016). Drugi kritičari, kao što je Kolet (2011), umesto toga definišu globalni roman u kontekstu objavljivanja i lake mogućnosti da se dođe do prevoda, što Parks (2010) opisuje kao „Novi bezbojni globalni roman”.

²⁰ „[Z]ašto bi neko po automatizmu posmatrao Bolanja iz Njujorka, kao da je njegovo prisustvo na engleskom jeziku prvo markiralo njegovu pojavu u svetu književnosti? Takav prostorni i vremenski pogled dovodi do pogrešnih pretpostavki o prirodi njegove privlačnosti američkoj čitalačkoj publici. Kada neko posmatra *Bolanja iz Barselone i Katalonije*, gde je radio na svojoj književnoj karijeri i napisao svoja dela, pojavljuje se drugačija postavka – književnih učesnika, aktivista, saradnika, časopisa. Svet koji je posmatrao iz radikalizovane i izneverene anderground scene Barselone na kraju Hladnog rata drugačiji je svet, svet određenih *kontakata koji prelaze granice* i tako dobijaju međunarodni karakter” (Horta, 2022: 296, kurziv F. O.).

novi nekoliko uzastopnih generacija porodice osramoćenog patrijarha Dusike, ali i do tvrđave robova na ostrvu Gore na zapadnoj afričkoj obali i prekookeanskog robovlasničkog prelaza do Brazila i nazad do „slobodne obale”. Jedan od junaka postaje uspešan trgovac u Fesu, drugi se kreće među ljudima u Londonu. Dok likovi idu levo i desno po velikom geografskom prostranstvu, roman prati njih i njihove trenutne lokacije, katkad u kratkim pasažima, uvećavajući razmeru tako što uvodi istorijske podatke i komentare. Na primer, Nabu, Dusikovog drugog sina, zatočili su trgovci robljem i postao je baštovan upravnice tvrđave na ostrvu Gore:

Ustao je i odneo činiju s paradajzom u kuhinju, gde su robovi nastavili s tračarenjem. Sad je morao da ide u javni vrt koji je osnovao nekoliko godina ranije Dankur, direktor trgovačke kompanije. [Njegova gospodarica] Ane Pepin dozvolila je Nabi da naplati malu sumu novca za svoje usluge – dovoljno da kupi nekoliko listova duvana i kapljicu brendija. (Condé, 2007: 99)

Naracija se zatim širi kako bi pružila opšti istorijski pregled:

Ostrvo Gore znatno se razvilo tokom godina. Kad su ga Francuzi preoteli od Holanđana, koji su ga uzeli od Portugalaca, postojala su samo dva utvrđenja, mala kamena utvrđenja kvadratnog oblika od oko četrdeset metara, sa sedam ili osam topova [...]. Zatim su Francuzi pretvorili Gore u sedište Senegalske kompanije, koja je nasledila Zapadno-indijsku kompaniju i posvetila se trgovini robljem. Ova trgovina, iako nije obogatila same kompanije, obogatila je pojedince u njima koji su falsifikovali račune, pravili lažne carinske deklaracije i koristili lažne težine i mere. (Condé, 2007: 99)

Takva opsežna i precizna „geografija zapleta” (Moretti, 1998) i promena razmere, od pojedinačnih likova i porodičnih odnosa do kratkih istorijskih pregleda, omogućavaju pripovedanju da isprepletene istorijske događaje razvoja islama, kolonijalnog proširenja i trgovine robljem, i da ih dovede u vezu sa stvaranjem novih i višestrukih (rodno određenih) subjektivnosti. Kako se trgovina robljem i kolonijalizam nalaze u osnovi savremenog kapitalizma, *Segu* se zaista može nazvati globalnim romanom.²¹ Ali treba ponoviti da nam čitanje kroz prizmu lokacije i značajnih geografskih lokacija ukazuje na precizno delovanje razmere, ali i na problematičnu poziciju same autorke kao pripadnice karipskog naroda iz Gvadalupea koja je, nakon što se preselila u Pariz, pedesetih godina XX veka eksperimentisala s „povratkom” u Afriku i živela u različitim novooslobođenim afričkim zemljama – a to je pozicija o kojoj ona promišlja u knjizi eseja i intervjuua (Condé, 2017). Na primer, interesantno je da značajne lokacije romana *Segu* ne obuhvataju samo kretanje iz unutrašnjih afričkih carstava prema obali i preko Atlantika do američkih plantaža.²² Dugi narativni pasaži posvećeni ostrvu Gore, Timbuktuu i Fesu u romanu

²¹ Ovo je tačno i u slučaju romana *Povratak kući (Homegoing)* Ja Džasi (2016), još jednoj priči o razorenoj porodici koja prati dva različita puta kojima se kreću potomci dve sestre od kojih je jedna odvedena u Ameriku kao robinja, a druga je ostala slobodna, premda obeležena trgovinom robljem. Narativne veze različitih generacija i porodičnih stabala date su implicitno, a svako poglavlje posvećeno je novom junaku iz naredne generacije.

²² Takođe se spominje i kasnija migracija afričkih studenata i radnika, što je slučaj i s romanom *Povratak kući*, na primer.

podsećaju na francuski kolonijalizam, signalizuju dugu kulturnu i versku poziciju Timbuktua i ističu trgovinske veze Magreba i podsaharske Afrike.

Poslednja dva odeljka ovog eseja zadržavaju naglasak na lokacijama i stvaranju značajnih geografskih prostora uz promenu razmera. Naredni odeljak razvija ideju lokacije kao orijentira prema svetu tako što predstavlja čitanje etiopskog pisca Kebedea Mikaela (~1914–1998) iz ugla koji predstavlja bivša članica projekta MULOSIGE, Sara Marzagora, jer knjige tog pisca prate putanju njegovih političkih i istorijskih stavova, dok iznova usmeravaju svoju orijentaciju prema svetu i stvaraju različite značajne geografske lokacije.

5. Lokacija kao orijentir

Kao što je već pomenuto na početku, značajne geografske lokacije naglašavaju da svet ne shvatamo po automatizmu nego kao diskurzivnu tvorevinu različitih aktera koji su ostvareni i smešteni na određenim mestima. Lokacija je za nas polazna tačka istraživanja, način gledanja na svet koji je uvek nepotpun i ograničen (mada može biti iznenađujuće dalekosežan), ili može delovati kao dalekosežan i ambiciozan čak i s periferne lokacije (Orsini i Zecchini, 2019). To je slučaj amharskog pisca i intelektualca Kebedea Mikaela, čije je obrazovanje (na gizu i francuskom jeziku) prekinuto italijanskom okupacijom, ali je nakon Drugog svetskog rata napredovao u etiopskoj državnoj službi, postao ministar obrazovanja, direktor Nacionalne biblioteke i osnivač Arheološkog muzeja u Adis Abebi. „Mnoga njegova dela postala su udžbenici i bila su vrlo poznata svima koji su se obrazovali u decenijama nakon oslobođenja” (Marzagora, 2019: 108).²³

Zahvaljujući aktivnostima cara Menelika II u međunarodnim odnosima i tokom evropske trke za osvajanjem Afrike, Etiopija je na prelasku iz devetnaestog u dvadeseti vek bila „bačena na savremenu svetsku scenu. [...] Takav planetarni okvir nudio je zapajnujući i uzbudljivi potencijal za kulturne, književne i geopolitičke saveze i zajednice” (Marzagora, 2019: 112). Tokom Mikaelovog dugog života, „simbolička geografska pozicija Etiopije se promenila i postala predmet intenzivnih rasprava” (107). Do italijanske agresije i okupacije (1936–1941), etiopska obrazovana klasa „verovala je u pobedu Etiopije nad Italijom u Bici kod Adve (1896) i u članstvo svoje zemlje u Društvu naroda”, i zamišljala je Etiopiju kao „hiljadugodišnju i hrišćansku naciju”, najmanju među velikim nacijama, koja zaostaje samo u ekonomskom smislu (Marzagora, 2019: 107, 115; ovaj citat sadrži citate iz dela *Etiopijana (Ityopyanna)* citirajući Kebedea Mikaela). Međutim, razočaranje zbog izostanka međunarodne reakcije na italijansku agresiju i zabrinutost zbog „napetih odnosa moći” između starog evropskog kolonijalizma i novog Hladnog rata naterali su intelektualce poput Kebedea Mikaela da u svojim delima promišljaju različite moguće okvire u koje bi se Etiopija mogla svrstati (Marzagora, 2019: 112).

²³ Kako Marzagora ističe, „Mikaelova prvobitna reakcija na zapadni kolonijalizam bila je dvosmislena, pošto je on započeo svoj profesionalni put kao radijski spiker za italijanske okupatore” (2019: 122) pre no što je unapređen u sistemu Hajlea Selasija koji je koristio ljude sa određenim sposobnostima iako su služili neprijatelju.

Kebede Mikael formirao je svoja mišljenja o svetu na osnovu istorijskih i fikcionalnih tekstova. U svom prvom velikom delu, *Etiopija i Zapadna civilizacija (Ityopyanna Məəhrabawi Sələṯṯane, 1948/49)*, on je kritički pohvalio Etiopiju ponajviše, kako naslov kaže, u vezi s Evropom. Iako je tvrdio da „Etiopija, u svom trenutnom napretku ka većoj civilizaciji, [...] još nije dostigla onu fazu evolucije koja proizvodi ljude genijalnog uma” (Käbbädä, *Ityopyanna*, citirano prema: Marzagora, 2019: 113),²⁴ takođe je smatrao da je zapadna civilizacija nesavršena i tvrdio je da „etiopski narod, iako je manje napredovao na materijalnom planu, drži korak s drugima i možda je ispred svih na moralnom planu” (115, kurziv F. O.). Osim toga, Mikael je krivio velike sile koje su „optuživale nas što se nismo modernizovali”, ali su „ometale naš napredak i pokušavale da nas spreče” time što su, na primer, održavale geopolitičku i ekonomsku izolaciju Etiopije kolonijalnom okupacijom obalnih područja Roga Afrike (116). Kako Marzagora tvrdi, „Zapad je bio njegova centralna briga, ali je često pomerao svoj fokus i odbijao da definiše svoju poziciju u perifernim terminima” (2019: 126).

Mikael se u svom drugom velikom delu u kom poredi civilizacije, *Kako je Japan postao civilizovan (Japan Əndämən Säläṯṯänäčč, 1953/54)*, vratio značajnoj geografskoj lokaciji međuratne generacije „japanezera” (mladi Etiopljani pod uticajem japanske kulture; videti: Bahru Zewde, 2008). Japan je, nakon što je uspešno izvršio hibridizaciju zapadne tehnološke modernizacije i lokalnih tradicija (i na „materijalnom” i na „moralnom” planu, prema Mikaelu), bio naročito privlačan za etiopske intelektualce kao model „uspešnog progressa pod vođstvom monarhije” (Marzagora, 2019: 119). Ova knjiga se mahom bavi sličnostima istorije Japana i Etiopije – njihovim starim i navodno neprekidnim vladarskim dinastijama, uspešnim odbijanjem preobraćanja u katolicizam, dugotrajnom međunarodnom izolacijom, političkom decentralizacijom tokom Tokugava perioda (1600–1868) i etiopskog „Doba prinčeva” (1769–1855), te ponovnom afirmacijom centralizovane carske moći kod careva kao što su Meidži i Menelik II (Marzagora, 2019: 120). Japan je prestao da bude privlačan Etiopljanima nakon što se udružio s Italijom pod vođstvom Musolinija, kako primećuje Marzagora, pa je neobično što se Mikaelovi stavovi pojavljuju baš tada. Zašto se ponovo okrenuo „japanezerima”? Marzagora to tumači kao pokušaj da izbegne negativno poređenje sa Zapadom i da „zaobiđe izopštavanje Etiopije u polarizovanom svetu Hladnog rata” (120). U Japanu, za razliku od prakse na Zapadu, a sličnije praksi u Etiopiji, „napor nije bio usmeren ka individualnom uspehu i dobiti”, već je usmeren „dobrobiti nacije”, a to je osobina koja je omogućila Japanu bržu modernizaciju od Evrope (121).

Napokon, Mikaelova istorijska drama u stihu *Hanibal* iz 1955. otkriva još jednu značajnu geografsku lokaciju. Ona Hanibalov poraz u sukobu protiv Rima posmatra kao rezultat unutrašnje izdaje, indirektno sugerišući da je poraz koji je pretrpeo Hajle Selasije uzrokovan nedostatkom podrške etiopskih lidera. Borba u dramu aludira na borbu belih

²⁴ I zaista, kako ističe Marzagora, svi su navedeni „ljudi genijalnog uma” (Sokrat, Homer, Eshil, Vergilije, Horacije, Šekspir, Milton, Mikelandelo, Taso, Kornej, Rasin, Molijer, Šopen, Spinoza, Njutn, Betoven, Mocart, Gete, Šiler, Niče, Puškin, Galilej, Kolumbo, Leopardi) – Evropljani (ako bi se i stari Grci mogli smatrati Evropljanima).

Evropljana i crnih Afrikanaca. Pre odlučujuće Bitke kod Zame, jedan kartaginjski vojnik objašnjava drugom:

Tu je takođe pitanje rase i potomstva. Ako Rimljani pobjede, belci će vladati. Posedovaće svu imovinu i znanje, a njihova moć nad svetom biće večna. Upravljaće svetom. Evropa će biti gospodarka svih nacija. Njoj će ići napredak, nauka i moć. Nasuprot tome, ako Hanibal pobjedi, tada će napredak promeniti strane, napustiti Evropu i doći u Afriku. Ako se sjaj, inteligencija i veličina prenesu na drugi kontinent [tj. Evropu], to će dovesti do propasti našeg [afričkog] naroda. Razmisli o tome: ovaj rat između Rima i Kartagine, ova nemilosrdna borba, ne tiče se samo ta dva grada. Pobjeda jedne ili druge strane odlučuje sudbinu naroda celog sveta. Ako Rim uspešno odoli, moći će zaustaviti razvoj Afrike i da blokira put Afrike ka budućnosti. (prevod na engleski jezik prilagođen je iz izdanja: Gérard, 1971: 325–326, i naveden je prema: Marzagora, 2019: 124)

Opet, zanimljivo je kad se sve ovo odigrava, s obzirom na to da je drama napisana nekoliko godina pre nego što je politička elita Etiopije u potpunosti prihvatila antikolonijalni panafrikanizam.²⁵ Mikaelovo poistovećivanje Kartagine/Etiopije sa crnom Afrikom odstupa od „višedecenijske intelektualne produkcije koja je karakterisala Etiopiju kao srodnu i prijateljsku Evropi”, iako ova drama takođe aludira da je Hajle Selasije/Hanibal vođa svih Afrikanaca (Marzagora, 2019: 125).

Promenljive značajne geografske lokacije Mikaelovih dela – Evropa, Japan, Kartagina/Afrika – skreću nam pažnju na Etiopiju kao vrh šestara, da iskoristimo primer iz romana *Linije senke*. To postavlja pitanje motivacije, ne samo za promene, već prvenstveno za orijentaciju prema svetu. „Svet’ nije bio globalni kosmopolitski poduhvat za Mikaela već strategija za oblikovanje nacije s posebnim interesima”, zaključuje Marzagora (2019: 112). Umesto da Etiopiju uključi u globalni sistem, „on je gledao ’spoljne’ geografske lokacije na načine koji su je uglavnom asimilovali i umanjivali njen značaj” (126). Orijentacija prema svetu ne mora da svedoči o želji za integracijom, ili pak za formiranjem ili pridruživanjem međunarodnoj mreži već može da označi nečiju različitost.

Ovo me dovodi do poslednjeg dela, koji razmatra lokacije i stvaranje sveta putem književnih časopisa. Književni časopisi obično kombinuju lokalne, nacionalne i transnacionalne razmere. U isti mah, njihova produkcija svetske književnosti više je privremena i situirana no što je to, recimo, slučaj s antologijama svetske književnosti. Prvi primer koji razmatram može se posmatrati iz perspektive teorije akcione mreže, budući da su ova dva časopisa stvarala i negovala književne mreže koje su bile i lokalne i transnacionalne, kao i višejezične.²⁶ Drugi slučaj, međutim, pokazuje urednika časopisa kako slobodno, ali selektivno, koristi dostupne prevode kako bi predstavio vlastitu, radikalno izmenjenu verziju svetske književnosti. Dok prvi slučaj ističe radikalni potencijal književ-

²⁵ Džejn Plasou ističe da je ova drama „krajnje neobična jer naglašava potrebu za panafrikanizmom u vreme kada Amharci obično sebe posmatraju kao izolovane i bolje od većine Afrikanaca” (Plastow, 1996: 59, prema: Marzagora, 2019: 125).

²⁶ Za više o teoriji akcione mreže u proučavanjima svetske književnosti Bruna Latura, videti: Roig-Sanz i Meylaerts (2018).

nog aktivizma s provincijalne lokacije, drugi pokazuje da se književni aktivizam časopisa ne mora tumačiti kao želja za asimilacijom u globalne pokrete ili globalni književni prostor.²⁷ Krećući se između pojedinačnih (lokalnih) priča i makrorazmere međunarodne politike, časopis *Sarika* na hindiju zaobilazi pitanja manjina i proizvodi moćne verzije svetske književnosti.

6. Aktivnosti časopisa, prostor i razmera

„U istraživanjima o Maroku i kolonijalnom Magrebu istraživači su često opisivali severni Maroko kao provincijski centar jer je bio pod kontrolom manje važne kolonijalne sile kao što je Španija – za razliku od ostalog dela zemlje, koji je uglavnom postao francuski protektorat ili međunarodna zona, što je bio obližnji grad Tanger”, piše Icea Goikolea-Amiano (2022). Međutim, dvojezični književni časopisi *Al-Motamid. Verso y Prosa* (izlazio od 1947. do 1956. pod uredništvom Trine Merkader) i *Ketama* (izlazio od 1953. do 1959. pod uredništvom Hasinta Lopesa Gorhea), osnovani u veoma malom mestu Keta-ma, odnosno u Tetuanu, glavnom gradu regije, odigrali su ključnu ulogu u tome da savremena arapska poezija postane dostupna na španskom jeziku, te su takođe prevodili savremenu špansku i evropsku poeziju na arapski jezik.²⁸ Objavljivali su i kapitalne eseje o savremenoj marokanskoj književnosti i kratke priče lokalnih autora na arapskom i španskom jeziku.²⁹ Kako tvrdi Gojkolea-Amijano (2022), zahvaljujući svojoj posebnoj lokaciji van francuske zone, ovi časopisi koristili su Frankovu ideološku konotaciju špansko-marokanskog bratstva i zajedničke istorije Al Andaluzaka kako bi se uključili, a u nekim slučajevima to i inicirali, u mreže koje su „učinile savremenu arapsku poeziju vidljivom i omogućile njen plasman na arapskom govornom području Bliskog istoka, Magreba i Mahdžara (arapska dijaspora u SAD), a doprinele su i plasmanu savremene poezije arapskog, španskog i drugih evropskih jezika”. Časopis *Ketama* posebno je izrastao u dvosmernu književnu platformu gde su arapski i španski tekstovi i autori dobijali jednak prostor i važnost, sa dvosmernim prevodima. Časopis je objavljivao pesme Salvatorea Kvazimoda, dobitnika Nobelove nagrade, na italijanskom jeziku, uz prevode na arapski

²⁷ Za više o književnom aktivizmu kao aktivizmu u ime književnosti koja kritički posmatra svoju funkciju i status, videti: Chaudhuri (2016).

²⁸ „Jedan od glavnih ciljeva časopisa bio je da savremenu arapsku poeziju učini dostupnom ljudima sa španskog govornog područja.” Zahvaljujući priložima i prevodima Džamila Šuvakija iz Čilea, Muhameda Al-Sabaha i Leonor Martines Martin, „savremena arapska poezija ušla je u svest hispano-arabizma” koji je do tada bio skoro potpuno usmeren na prostor Al Andaluzaka (Goikolea-Amiano, 2021).

²⁹ Neki od saradnika bili su pisac, kritičar i antologičar Muhamed Al-Sabah i Abd Alah Genun, autor kapitalnog dela *Marokanski genij u arapskoj književnosti* (*Moroccan Genius in Arabic Literature*, 1938), koji se preselio iz Fesa u Tetuan i smatra se ocem moderne književne kritike u Maroku. Videti i: prilog Amine Al-Luh „Želimo marokansku književnosti” (“Nurīd adaban maghribīyyan”); priču „Užasni” (“Tu’asā”) Al-Tuhamija Al-Vazanija, najpoznatijeg po delu *Koliba* (*al-Zāwīya*, 1942), koje se smatra prvim marokanskim romanom na arapskom jeziku; te priče „Granica” (“La Frontera”) i „Nefa” (“Neffah”) Dore Bakaloe Arnaiz; svi tekstovi i prevodi dostupni su na sajtu: <http://mulosige.soas.ac.uk/resources/translations/translations-essays/bilingual-literary-journals-from-colonial-morocco/short-stories>.

i španski, ali i pesme autora Mahdžara kao što je Mihail Naimi (Goikolea-Amiano, 2022). Osim toga, to što su ovi kolonijalni časopisi prevodili više s arapskog na španski jezik, a ne obrnuto, izaziva, kako tvrdi Goikolea-Amijano, „uobičajeno shvatanje kolonijalne kulture kao sistema koji isključuje kolonizovane i njihovu produkciju, i književnog prevođenja koje se kreće od književnog 'centra' ka 'periferiji' [...], i od 'bogatijih' ka 'siromašnijim' jezicima i književnostima” (Sapiro, 2011). U stvari, u ovom slučaju periferna lokacija delovala je kao privilegovano mesto susreta i čvorište preplićućih mreža različitih značajnih geografskih prostora – arapskog Mašreka i Magreba, Maroka i Španije, te Magreba i Južne Amerike.

Konačno, poput ostalih časopisa na hindiju iz pedesetih i šezdesetih, časopis *Sarika* (Starling, 1969), komercijalni književni časopis koji je u tadašnjem Bombaju objavljivala grupacija *Times India*, publikovao je kratke priče namenjene najširoj čitalačkoj publici (Orsini, 2022). Ovo uopšte nije bilo mali časopis. Sve dok autor koji je stvarao na hindiju, Kamlešvar (1932–2007), nije postao urednik, svetska književnost u časopisu *Sarika* podrazumevala je priče savremenih zapadnih i istočnoevropskih pisaca, ali je Kamlešvar iskoristio finansijske resurse svojih izdavača i format tematskih brojeva časopisa kako bi praktikovao ono što sam formulisala kao spektakularan internacionalizam koji je azijske, arapske, latinoameričke i afričke nacionalne književnosti učinio vidljivim na dotad neviđen način. Tematski brojevi posvećeni su svetskoj kratkoj priči (izdanja iz januara 1969. i januara 1970), ili temama od opšteg interesa (kurtizane u svetskoj književnosti, novembar 1973), ali su mnogi pratili okvir političkih termina, poput književnosti Trećeg sveta (januar 1973), književnosti zemalja s kojima se Indija graniči (avgust 1973), afričke književnosti (januar 1975) ili književnosti palestinskog otpora (mart 1977). Broj iz januara 1969. godine posvećen je međunarodnim pričama, na primer, i sadrži priloge Hajnriha Bela i Alena Rob-Grijea, ali i trideset azijskih, afričkih i latinoameričkih pisaca kao što su Ngugi va Tiongo, Mahmud Tejmur, Žoao Guimareš Roza, Mario Benedeti, Muhamed Hijazi, Mohtar Lubis i tako dalje. Što se tiče prostora, časopis *Sarika* je ponovo usmerio svetsku književnost prema književnostima tzv. Globalnog juga (*dakshin go-larddh*), kako je i Kamlešvar nazivao prostore južno od Ekvatora, a njeno usmerenje na sadašnju i buduću produkciju privremeno je donelo i starije priče kao što je „Ema Cunc” Horhea Luisa Borhesa iz 1949. godine u fokus savremene produkcije.³⁰ Takođe, većina priča u ovom časopisu nije bila političkog karaktera iako su pojedini brojevi imali politički okvir. Naprotiv, priče su često bile o svakodnevnom životu običnih ljudi (ljubavna afera na poslu, sanjarenja o povećanju plate) koje su pisali autori različitih političkih pozicija. Ova interesantna kombinacija, ili bolje rečeno suprotnost, između političkog okvira tri kontinenta i jednostavnosti priča odražavala je Kamlešvarovu prvobitnu definiciju književnosti Trećeg sveta. On je eksplicitno uokviravao Treći svet političkim i ekonomskim terminima, ističući zajednička iskustva kolonijalizma i nerazvijenosti, kao i potrebu da se čuju novi glasovi; međutim, nakon toga odbacio je ovu definiciju kao „površnu i dvodimenzionalnu”: „Treći” svet zapravo je podrazumevao svet *izvan*, izvan dva posto-

³⁰ *Sarika*, januar 1969.

jeća bloka, ali i izvan materijalne ravni, kao u jezivoj filozofskoj priči „Treća obala reke” (“A Terceira Margem do Rio”) koju je Žoao Guimaraš Roza objavio 1962. godine.³¹

Spektakularni tematski brojevi koje je Kamlešvara uredio postali su mogući zahvaljujući broju štampanih materijala i prevoda koji su nastali tokom Hladnog rata, koje je on koristio bez navođenja izvora, što je bila uobičajena praksa u indijskim časopisima.³² Međutim, ovo nas ne sme navesti da potcenimo njegov izuzetan aktivizam na polju uređivačke politike časopisa i način na koji je sastavljao i preoblikovao priče kako bi proizveo jedinstvenu i lokalizovanu artikulaciju svetske književnosti, uspostavljajući veze i tražeći određena čitanja. Format časopisa koji objavljuje priče, uloga urednika kao književnog aktiviste i format tematskih brojeva povezivali su potpuno različite razmere i spajali makronivo međunarodne politike nesvrstanih zemalja i Trećeg sveta s mikronivoom lokalnih priča.

7. Zaključak

Ovaj esej tvrdi da nam razmišljanje o značajnim geografskim lokacijama i obraćanje pažnje na lokaciju i orijentaciju aktera i tekstova pomaže da posmatramo svetsku književnost ne kao jedan globalni ili transnacionalni odnos, ili pak kao kretanje prema globalnoj integraciji već kao mnogo pojedinačnih putanja i izraza koji se dodiruju i sreću. Ovo ne podrazumeva stav o utopijskom, etičkom shvatanju svih nacionalnih književnosti kao podjednako vrednih pažnje (mada ni takav stav nije netačan) već nas navodi na to da prepoznamo da lokacija ima značaj: ona proizvodi određene konstrukcije sveta (i svetske književnosti), na planu, recimo, estetike, ideologije ili bliskosti, te nudi priliku za vidljivost koja ne bi bila dostupna negde drugde. Iz tog razloga, umesto da podrazumevam razmer u smislu različitih književnih ekologija, kao što to radi Bikroft, izabrala sam da pristupim pojedinačnim tekstovima, autorima i časopisima kao različitim analitičkim razmerama, i pokušala da u svakom slučaju istaknem lokaciju i orijentaciju u njihovoj artikulaciji sveta, kao i način na koji kreativno upravljaju razmerama, menjaju ih i povezuju. Roman *Linije senke* Amitava Goša ističe proces percepcije i to kako nam pojedina mesta postaju poznata ili nepoznata; njegov eksperiment sa šestarom poziva nas da izmenimo svoj neosvešćeni odnos prema mapi kao *izvoru* objektivne razmere. Roman *Segu Mariz* Konde otkriva postupak kritičke fabulacije ne samo kroz sadržajnu grupu likova već i kroz promenu razmera između lokalnih prostora koje likovi nastanjuju i brzih istorijskih objašnjenja i veza. Marokanski dvojezički časopisi *Ketama* i *Al-Motamid* otkrivaju potencijal malih, perifernih geografskih prostora, njihovu spremnost da se povežu i iskoriste svoje kontakte na najbolji mogući način. Može se tvrditi da je jednaka upotreba španskog i arapskog jezika u njima, kao i pojavljivanje savremene arap-

³¹ Kamleshwar, „Umorni od obe priče” (“Donon taton se ubkar”), međunarodni broj (*Deshantar ank*), *Sarika*, januar 1969, str. 7.

³² Neke od priča potekle su od časopisa *Short Story International*, druge iz časopisa *Lotus*, a pojedine afričke priče prvobitno su objavljene u antologiji moderne afričke priče izdavačke kuće “Faber”.

ske i evropske poezije, te veze španskih, latinoameričkih, magrepskih i levantskih intelektualaca, bila moguća upravo zbog specifične geopolitičke lokacije, marginalnosti i zalaganja saradnika časopisa. Na kraju, spektakularni tematski brojevi časopisa *Sarika* pokazuju kako časopis može, zahvaljujući veštoj upotrebi već prevedenih priča, štampati kako male i apolitične ljudske priče, tako i priče koje tematizuju međunarodnu politiku (bila ona globalna ili regionalna) kako bi proizveo neviđenu vidljivost književnosti s južne polulopte. Koristeći te primere, od kojih su samo neki imali vidljivost van svog prvobitnog konteksta, ovaj esej ne samo da tvrdi da je transnacionalna vidljivost prava razmera svetske književnosti nego i da svaka artikulacija sveta sadrži značajne geografije.

IZVORI:

- Armitage, D., Bashford, A., i Sivasundaram, S., ur. (2017). *Oceanic Histories*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bahru, Z. (2008). *Society, State and History: Selected Essays*. Addis Abāba: Addis Abāba University Press.
- Barnard, R. (2009). Fictions of the Global. *Novel*, 42.2, 207–215.
- Baumgarten, J. (2005). *Introduction to Old Yiddish Literature*. Oxford: Oxford University Press.
- Bauer, T, Neuwirth, A., et al., ur. (2006). *Ghazal as World Literature*. 2 vols. Würzburg: Ergon Verlag.
- Beecroft, A. (2015) *An Ecology of World Literature: From Antiquity to the Present Day*. London: Verso.
- Bulson, E. (2016) *Little Magazine, World Form*. New York: Columbia University Press.
- Casanova, P. (2004 [1999]). *The World Republic of Letters*. London: Verso.
- Chaudhuri, A., ur. (2016) *Literary Activism: A Symposium*. [England]: Boiler House Press.
- Coletti, V. (2011). *Romanzo mondo: La letteratura nel villaggio globale*. Bologna: Il Mulino.
- Condé, M. (2007). *Segu*. Trad. Barbara Bray. London: Penguin.
- Condé, M. (2017). *What Africa is to Me*. Trad. Richard Philcox. Calcutta: Seagull Books.
- Conrad, S. (2006). *What is Global History?* Princeton: Princeton University Press.
- Eatough, M., ur. (2010). *The Oxford Handbook of Global Modernisms*. Oxford: Oxford University Press.
- English, James F. (2005). *The Economy of Prestige: Prizes, Awards, and the Circulation of Cultural Value*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, Cambridge.
- Etherington, B. (2018). "Scales, Systems, and Meridians." Etherington, B. i Zimpler, J, ur. *The Cambridge Companion to World Literature*. Cambridge: Cambridge University Press, 52–68.
- Ganguly, D. (2016). *This Thing Called the World*. Durham: Duke University Press.
- Ganguly, D. (2021). "Oceanic comparativism and world literature." Ganguly, D., ur. *The Cambridge History of World Literature*. Cambridge: Cambridge University Press, 429–457.
- Gérard, A. (1971). *Four African literatures: Xhosa, Sotho, Zulu, Amharic*. Berkeley: University of California Press.
- Ghosh, A. (1989). *The Shadow Lines*. London: BlackSwan Books.
- Ginzburg, C. (1993). "Microhistory: Two or Three Things That I Know about It." *Critical Inquiry* 20.1, 10–35.
- Goikolea-Amiano, I. (2021). "Contemporary Arabic Poetry: Anthologies, New Writers and Perspectives." (24. mart 2021) <http://mulosige.soas.ac.uk/resources/translations/translations-essays/bilingual-literary-journals-from-colonial-morocco/contemporary-arabic-poetry-anthologies-new-writers-and-perspectives/>
- Goikolea-Amiano, I. (2022). "Bilingual Literary Journals from Colonial Morocco." (6. april 2022) <http://mulosige.soas.ac.uk/resources/translations/translations-essays/bilingual-literary-journals-from-colonial-morocco/>
- Hartman, S. (2006). *Lose Your Mother: A Journey Across the Atlantic Slave Route*. London: Serpent's Tail.
- Hofmeyr, I. (2007). "The Black Atlantic meets the Indian Ocean: Forging new paradigms of transnationalism for the Global South—literary and cultural perspectives." *Social Dynamics*, 33.2, 3–32.
- Horta, P. L. (2022). "Euforia, Desencanto: Roberto Bolaño and Barcelona Publishing in the Transition to Democracy." Orsini, F., Srivastava, N., i Zecchini, L. ur. *The Form of Ideology and the Ideology of Form: Cold War, Decolonization and Third World Print Cultures*. Cambridge: Open Book Publishers, 277–300.

- Käbbädä, M. (1948/1949). *Ityopyanna Məəhrabawi Səljane (Ethiopia and Western Civilization)*. Addis Abäba: Bərhanəna Sälam Press.
- Käbbädä, M. (1953/1954). *Japan Əndəmən Säläññänäčč (How Japan Modernised)*. Addis Abäba: B rhan nna Sälam Press.
- Käbbädä, M. (1963/1964 [1955]). *Annibal (Hannibal)*. Addis Abäba: Artistic Press.
- Kirsch, A. (2016). *The Global Novel: Writing the World in the 21st Century*. New York: Columbia Global Reports.
- Laachir, K., Marzagora, S., i Orsini, F. (2018a). "Multilingual Locals and Significant Geographies: For a Ground-up and Located Approach to World Literature." *Modern Languages Open* 1, 1–8.
- Laachir, K., Marzagora, S., i Orsini, F. (2018b). "Significant geographies in Lieu of World Literature." *Journal of World Literature* 3.3, 290–310.
- Lewis, M., i Wigen, K. (1997). *The Myth of Continents: A Critique of Meta-Geography*. Berkeley: University of California Press.
- Mani, V. B. (2006). *Recoding World Literature: Libraries, Print Culture, and Germany's Pact with Books*. New York: Fordham University Press.
- Marzagora, S. (2019). "Ethiopian Intellectual History and the Global: Käbbädä Mikael's Geographies of Belonging." *Journal of World Literature*, 4.1, 107–128.
- Massey, D. (2005). *For Space*. London: Sage.
- Mazolph, U., i van Leeuwen, R., ur. (2004). *The Arabian Nights Encyclopedia, vol. 1*. Santa Barbara: ABC Clío.
- Moretti, F. (1998). *Atlas of the European Novel, 1800–1900*. London/New York: Verso.
- Moretti, F. (2000). "Conjectures on World Literature." *New Left Review* 1, 54–68.
- Moretti, F. (2006). "Evolution, World-Systems, Weltliteratur." Lindberg-Wada, G., ur. *Studying Transcultural Literary History*. Berlin: Walter de Gruyter & Co, 113–121.
- Orsini, F. (2021). "Significant Geographies in *The Shadow Lines*." Adami, E., Concilio, C., i Vescovi, A., ur. *Crossing the Shadow Lines: Essays on the Topicality of Amitav Ghosh's Modern Classic*. Turin: Dipartimento di Lingue e Letterature Straniere e Culture Moderne – Università degli Studi di Torino, 171–185.
- Orsini, F. (2022). "Literary Activism: Hindi Magazines, the Short Story and the World." Orsini, F., Srivastava, N., i Zecchini, L., eds. *The Form of Ideology and the Ideology of Form: Cold War, Decolonization and Third World Print Cultures*. Cambridge: Open Book Publishers, 99–136.
- Orsini, F., i Zecchini, L. (2019). "Introduction," Special Issue on "The Locations of (World) Literature." *Journal of World Literature* 4.1, 1–12.
- Orsini, F., Srivastava, N., i Zecchini, L, ur. (2022). *The Form of Ideology and the Ideology of Form: Cold War, Decolonization and Third World Print Cultures*. Cambridge: Open Book Publishers.
- Parks, T. (2010). "The Dull Global Novel." *The New York Review of Books*. <https://www.nybooks.com/daily/2010/02/09/the-dull-new-global-novel>
- Plastow, J. (1996). *African Theatre and Politics: The Evolution of Theatre in Ethiopia, Tanzania and Zimbabwe*. Amsterdam: Rodopi.
- Ram, H. (2016). "The Scale of Global Modernisms: Imperial, National, Regional, Local." *PMLA/Publications of the Modern Language Association of America*, 131.5, 1372–1385.
- Ram, H. (2021). "Spatial Scale and the Urban Everyday: The Physiology as a Traveling Genre (Paris, St. Petersburg, Tiflis)." Ganguly, D., ur. *The Cambridge History of World Literature, Vol. II*. Cambridge: Cambridge University Press, 693–729.
- Revel, J. (1996). *Jeux d'échelles: La micro-analyse à l'expérience*. Paris: Gallimard-Le Seuil.
- Roig-Sanz, D., i Meylaerts, R., ur. (2018). *Literary Translation and Cultural Mediators in 'Peripheral' Cultures: Customs Officers or Smugglers?* London/New York: Palgrave.
- Sapiro, G. (2009). *Les contradictions de la globalisation éditoriale*. Paris: Nouveau Monde Éditions.
- Scott-Smith, G., and Lerg, C. A., ur. (2017). *Campaigning Culture and the Global Cold War: The Journals of the Congress for Cultural Freedom*. London: Palgrave Macmillan.
- Sievers, W., i Levitt, P., ur. (2020). Special Issue: "Scale Shifting: New Insights into Global Literary Circulation." *Journal of World Literature*, 5.4.
- Sperl, S., i Shackle, C. (1996). *Qasida poetry in Islamic Asia and Africa*. Leiden: Brill.

- Tanoukhi, N. (2010). "The Scale of World Literature." David Palumbo-Liu, D., Robbins, B., i Tanoukhi, N., ur. *Immanuel Wallerstein and the Problem of the World: System, Scale, Culture*. Durham: Duke University Press, 78–98.
- Thorner, K. (2009). *Empire of Texts in Motion: Chinese, Korean, and Taiwanese Transculturations of Japanese Literature*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- WREC. Warwick Research Collective. (2015). *Combined and Uneven Development: Towards a New Theory of World-Literature*. Liverpool: Liverpool University Press.

(S engleskog preveo Dragan Babić)